RODINA V SITUACI ROZCHODU RODIČŮ Z POHLEDU DÍTĚTE

Xenie Uholyeva

Abstrakt

Rozchod rodičů je proces, který dlouhodobě ovlivňuje životy všech zúčastněných. Cílem studie je popsat rozchod rodičů z pohledu dítěte. Vnímání rodiny dětmi jsme zkoumali pomocí metody FAST. Děti stavěly typickou, ideální a konfliktní reprezentaci rodiny. Porovnávali jsme skupinu 15 dětí v situaci rozchodu rodičů a skupinu 19 dětí ve stabilním rodinném prostředí bez vážných rodičovských konfliktů, průměrný věk dětí z obou skupin je 9,5 let (rozpětí 5-15 let). Zajímali jsme se o členství v rodině, kohezi a popis konfliktů v rodině.

Děti v situaci rozchodu rodičů popisovaly nižší kohezi nejenom ve vztahu mezi rodiči, ale i mezi sebou a oběma rodiči. To je v souladu se zjištěními, která poukazují na horší kvalitu rodičovství po rozchodu rodičů. Děti, jejichž rodiče se v době sběru dat rozcházeli, zahrnovaly do rodiny příbuzné nad rámec primární rodiny. Členství těchto lidí v rodině ale nebylo trvalé. Zdá se, že tyto děti hledají oporu v dalších vztazích v širší rodině, nebo nahrazují kvalitu (zhoršení vztahů po rozchodu rodičů) kvantitou ve vztazích. Popisují také rodinné konflikty s horším výsledkem a nepopisují účinné strategie řešení konfliktů.

Klíčová slova: rodina, koheze, konflikt, děti, vztahy, rozchod rodičů

FAMILY DURING THE DIVORCE FROM THE CHILD'S PERSPECTIVE

Abstract

The divorce of parents is a situation which in the long term affects life of everyone involved. The aim of this study is to describe the parents' divorce from the child's point of view. The perception of the family by children was examined by the FAST method. The children presented a typical, an ideal and a conflict representation of the family. We compared the group of 15 children in a divorce situation with the group of 19 children in stable family environment without significant parental conflicts. The average age of children in both groups was 9,5 years (range 5 – 15 years). We were interested in the family members, cohesion and the description of family conflicts.

Children in parents' divorce described a lower cohesion not only in the parents' relationship but also between themselves and both parents. This supports the spillover concept in the family and is in harmony with findings, which point out the inferior quality of parenthood after the divorce. Children, whose parents were in the process of divorce during the collecting of data, included into the family also relatives outside the primary family. However, their membership in the family was not permanent. It seems that these children are seeking for support in relationships within the extended family or they substitute the quality (the worsening of quality after the divorce) by quantity in relationships. They also describe family conflicts with worse results, and they don't describe effective strategies of solving conflicts.

Keywords: family, cohesion, conflict, children, relationship, divorce of parents

Došlo: 13. 12. 2017

Schváleno: 15. 4. 2019

Úvod

Rozchod rodičů není jenom událost v životě rodiny, je to proces, který může trvat měsíce a léta a většinou se neobejde bez otevřených nebo latentních konfliktů. Studie, které se zabývají situací rozchodu rodičů, se soustřeďují jednak na intenzitu nepříjemných emocí u dětí ve spojitosti s rozchodem a jednak na koreláty behaviorálních problémů dětí z rozvedených rodin. Amato a Cheadle (2008) prezentují 3 modely možného vztahu mezi konfliktem a rozchodem rodičů a problémy dítěte.

1) Model efektu rodinného prostředí:

Mechanismus působení: Děti reagují na rodičovský konflikt strachem, hněvem, pocity viny. Chování rodičů je pro ně modelem, který dítě internalizuje.

2) Pasivně genetický model (genetický přenos rizikových osobnostních vlastností z rodičů na potomky):

Mechanismus působení: Dítě sdílí s rodičem geny, které ho predisponují k rozvoji nepříznivých rysů osobnosti. Neprospívání dítěte a vyšší pravděpodobnost rozvodu v dospělosti pak souvisí s vlastnostmi, se kterými se dítě narodilo, nikoliv s rozvodem rodičů.

3) Model efektu dítěte:

Mechanismus působení: Dítě, které se vymyká očekáváním (ať už svým chováním, zdravotním stavem, vzhledem nebo čímkoliv jiným), představuje pro rodinu zátěž.

Zdá se, že v současné době je více důkazů pro klasický model efektu rodinného prostředí (Amato & Cheadle, 2008; Schermerhorn et al., 2011; Reiss, 2005). Ukazuje se například, že potenciálně patologické vztahové faktory (hostilita mezi rodiči) většinou časově předcházejí

vzniku symptomů u dítěte (Schermerhorn et al., 2011). Intenzita, frekvence a neřešenost konfliktů mezi rodiči se pojí s intenzivnějšími pocity viny, ohrožení, vtažení do konfliktu bez možnosti vyřešit problémy rodičů (López-Larrosa, Mendiri-Ruiz-de-Alda, & Souto, 2016; Samuelsson, Thernlund, & Ringstrom, 1996). Řada dlouhodobě působících patogenních vztahových fenoménů, jako například mezigenerační koalice, převrácená hierarchie, ale i enmeshment¹ a psychická kontrola mohou působit na prospívání dětí přes nesoulad mezi rodiči. I v případě, že konflikty rodičů vyústí v rozchod, kvalita vztahů mezi nimi stále ovlivňuje vývoj dítěte. Ukazuje se například, že přítomnost přetrvávajícího konfliktu mezi rozvedenými rodiči je poměrně přesným prediktorem výskytu různých adaptačních problémů u dítěte (viz meta-analýza výzkumných studií, Whiteside & Becker, 2000), stejně tak přetrvávající konflikt mezi rodiči přesněji předpovídá odcizení mezi dítětem a jedním z rodičů, než samotný fakt rozchodu rodičů (Moné & Biringen, 2006).

Sarrazin a Cyr (2007) považují úspěšnost nebo neúspěšnost řešení konfliktu za zásadní charakteristiku konfliktu vzhledem k adaptaci dítěte (schopnost rodičů vyřešit konflikt může snížit dopady konfliktu na dítě, zatímco nevyřešené konflikty vedou ke zlosti, distresu a agresivitě dítěte). Za neřešenými konflikty může být jak nedostatek schopnosti rodičů řešit konflikty, tak nezájem hledat řešení, tedy obecně hostilní postoj k bývalému partnerovi, což je velmi rizikové z hlediska well-beingu dětí (Baxter, Weston, & Qu, 2011). Dalším prvkem je to, nakolik je dítě zatahované do konfliktu rodičů a jakým způsobem se s tímto tlakem vyrovnává (Trampotová & Lacinová, 2015). Například, pokud je dítě zapojené do mezigenerační koalice, nemůže se účinně distancovat od konfliktu mezi rodiči, a tím je vystavováno dalším rizikům (Franck & Buehler, 2007).

Partnerský konflikt je velkou zátěží také pro rodiče. Pocity osobního selhání, obavy z toho, že dítěti ublíží, když s ním budou mluvit o konfliktu, často také osobní nejistota, kdy sám rodič neví, co se vlastně mezi ním a partnerem děje (rodiče nemusí vědět, jestli jde o rozchod nebo o dočasné odloučení), to vše může rodičům ztěžovat komunikaci s dítětem o rozchodu (Uholjeva & Hoskovcová, 2014). Konflikty, kritika a napětí se často šíří z jednoho dyadického vztahu v rodině na další vztahy (spillover efekt). Zdá se, že rodič, který zažívá vážný partnerský konflikt nebo rozchod, bývá i vůči dítěti hostilnější (Beelmann & Schmidt-Denter, 2009; Harold et al., 2013). Kvalita vztahů s oběma rodiči po rozchodu je velmi důležitá pro adaptaci dítěte na změnu životních podmínek, například prožívaný vztah dítěte k otci je významnější, než samotná zkušenost dítěte s rozvodem rodičů (Horská & Lacinová, 2015; Miller, 2010). Konflikt mezi rodiči se může odrazit i na fungování sourozeneckého subsystému: podle Reisse (2005) existuje spojení mezi rodičovským konfliktem na jedné straně a následnými konflikty mezi sourozenci na druhé straně.

1 Enmeshment (do češtiny se překládá jako propletenost, zapletenost, destruktivní symbióza, nediferencovanost) je pojmem Salvadora Minuchina (Minuchin, Auerswald, King, & Rabinowitz, 1964), původně označoval přílišnou blízkost a mezigenerační koalice v rodinách dívek s mentální anorexií. V současnosti už enmeshment nechápeme jako blízkost, ale jako nemožnost ne-blízkosti, „lepivost“ ve vztahu. Zatímco blízkost (koheze) je podpůrná, enmeshment je nástrojem psychické kontroly. Jde spíše o intruzivitu a uplatňování moci než o blízkost (Mashek & Sherman, 2004). Enmeshment je považován za patologický vztahový fenomén, souvisí s širokou škálou potíží u dětí (Barber & Buehler, 1996).

Mezi členy jedné rodiny jsou značné rozdíly v tom, jak vnímají svou rodinu a procesy v ní (Feldman, Wentzel, & Gehring, 1989; Jennings & Howe, 2001; Baxter et al., 2011; Cyril, Halliday, Green, & Renzaho, 2016), přičemž vize otců a matek se obecně shodují více, než vize rodičů a dětí (Kerig, 1995; Dreman & Shemi, 2004). Cavendishová a kolektiv (2014) právě ve vnímání konfliktů naměřili největší rozdíly mezi rodiči a dětmi ve srovnání s jinými aspekty rodinného života. Sdělení rodičů o intenzitě rodičovského konfliktu je problematické, protože si nemusí být vědomi toho, do jaké míry je dítě vystaveno jejich konfliktu (velmi často například nevědí, že dítě poslouchá, jak se hádají). Proto jsou rodiny v očích dětí konfliktnější a neshody mezi rodiči děti vnímají jako tíživější (Gehring, Marti, & Sidler, 1994; Cyril et al., 2016). Role rodičovského konfliktu v životě dítěte je dobrým příkladem situace, kdy informace od dítěte mohou být cennější než informace od dospělého, a kde je markantní rozdíl mezi hodnocením situace jednotlivými členy rodiny. Cílem prezentovaného výzkumu je popsat rodinu v situaci rozchodu rodičů z pohledu dítěte a porozumět dětskému prožívání této situace. Zajímá nás, jak děti vidí kohezi v rodině a jak vnímají a popisují rodinné konflikty.

Výzkumný vzorek

Náš vzorek tvoří děti, jejichž rodiče se obrátili na jednu z několika psychologických poraden Prahy a Středočeského kraje. Rozhodující pro zařazení do studie byl sebevýběr respondentů, vzorek byl sestaven metodou příležitostného výběru.

„Rozchodovou“ skupinu tvoří 15 dětí, přivedených rodiči do psychologické poradny v době, kdy se rozcházel nebo rozváděl. Porovnávali jsme je se skupinkou 19 dětí aktuálně bez větších potíží (zahrnuje děti, které přišly kvůli poradenství při výběru školy nebo na kontrolní vyšetření v situaci, kdy dítě už bylo stabilizované, i když v minulosti nějaké potíže mělo), které aktuálně žijí ve stabilním rodinném prostředí (rodiče se nerozcházejí a negují větší konflikty). Nejedná se tedy o porovnání s dětmi, které se rozvíjejí zcela bez potíží. Obě dvě skupiny dětí byly součástí většího vzorku, použitého ve výzkumu, který se zabýval rozdíly ve vnímání rodiny dětmi s různými typy potíží. Děti z „rozchodové“ skupiny byly ve věku 9-13 let, děti ze skupiny bez vážného rodičovského konfliktu byly ve věku 5-15 let, průměrný věk dětí v obou skupinách byl 9,5 let. Skupiny jsou vyrovnané z hlediska pořadí narození (v obou skupinách převažují prvorozené děti), ve skupině bez vážného rodičovského konfliktu je o něco větší zastoupení chlapců (12 z 19 dětí, zatímco v „rozchodové“ skupině to je 7 z 15 dětí).

Nástroje

Family System Test (FAST)

Základní metodou, se kterou ve výzkumu pracujeme, je FAST. S touto metodou máme dobré zkušenosti jak v poradenském, tak ve výzkumném kontextu. FAST je určen pro děti od 6 let a dospělé, výzkumně se používá i u předškolních dětí (Morley-Williams & Cowie, 2001). V českém prostředí byl FAST úspěšně použit v několika studiích, které byly popsány v příručce k českému vydání testu (Sobotková, 2005). Tuto metodu jsme použili individuálně, to znamená, že jsme ji administrovali pouze dítěti a bez přítomnosti jiných členů rodiny. Použili jsme modifikaci instrukce pro děti, vyvinutou Lacinovou, Vančurovou a Obereignerů (Sobotková,

2005, s. 54-55). Zkoumané osoby rozmisťují dřevěné figurky na ploše tak, aby reprezentovaly členy rodiny. Plocha velikosti 45x45 cm je rozdělena na 81 políček. Respondent rozmisťuje mužské a ženské figurky na ploše tak, aby reprezentovaly kohezi v rodině (FAST kohezi operacionalizuje jako prostorovou blízkost figurek), a může zvednout tyto figurky pomocí cylindrických podstavců tak, aby reprezentovaly hierarchii (vliv jednotlivých členů rodiny je vyjádřen výškou podstavce, na kterém figurka stojí).

Žádali jsme děti, aby vytvořily reprezentace pro typickou, ideální a konfliktní situaci v rodině. Tyto trojrozměrné konfigurace jsme kvantitativně skórovali a získali číselné vyjádření úrovně emoční propojenosti rodiny (blízkost mezi figurkami) a úrovně vnímaného vlivu (výška podstavců) jednotlivců a subsystémů v různých situacích.

FAST nabízí ke každé reprezentaci řadu otevřených otázek, které vybízejí respondenta k verbálnímu popisu znázorněných situací. Reprezentace rodiny postavena pomocí figurek slouží při rozhovoru jako vizuální opora a vytváří rámec pro vyprávění. Vyprávění dítěte je interpretováno individuálně na základě klinické zkušenosti psychologa, který test zadává. Použili jsme modifikaci otázek pro děti vyvinutou Lacinovou, Vančurovou a Obereignerů (podle Sobotková, 2005, s. 54-55), s mírnými úpravami. Pro konfliktní reprezentaci jsme úpravu otázek na jednodušší variantu pro děti provedli sami. Odpovědi dětí na otázky byly zapisovány ručně do záznamového archu, nejde tedy o zcela přesné zaznamenání odpovědí, jak to umožňuje nahrávání. Na obrázku 1 vidíme typickou situaci v rodině, kde probíhá rozchod a rozvod rodičů, z pohledu prvorozeného šestiletého chlapce (self (D1)). Společně s mladší sestrou (sestra (D2)) stojí uprostřed konfliktu mezi rodiči. V rodině stále probíhají soudní tahanice o děti a o majetek. Matku náš respondent vnímá jako nejmocnější osobu v rodině, tuto mocenskou převahu trochu vyvažuje babička z otcovy strany (babička (O)). Ve „zdravé“, kohezní rodině vzdálenosti mezi figurkami jsou mnohem menší.

Obrázek 1. Typická situace v rodině, která prochází rozchodem rodičů, očima šestiletého chlapce (self).

Rozhovor s rodiči

Z rozhovoru s rodiči byly použity pro výzkum informace o okolnostech, které vedly k rozhodnutí obrátit se na dětskou psychologickou poradnu, a o hrubých rysech aktuální rodinné situace. „Rozchodová“ skupina byla sestavena z dětí, jejichž rodiče uvedli, že se nacházejí v situaci rozchodu s druhým rodičem, srovnávací skupina z dětí, jejichž rodiče negovali konflikty uvnitř rodičovské dvojice, a zároveň rodina neřešila větší výchovné ani úzkostné ani další potíže vyšetřovaného dítěte. Tyto údaje nepovažujeme za objektivní, ale pracujeme s nimi jako s nejlepšími dostupnými.

Výsledky

Koheze

Orientační norma koheze pro zdravé rodiny v typické a také v ideální reprezentaci je kolem 10 pro všechny dvojice (Feldman et al., 1989). V konfliktní reprezentaci pozorovali Gehring a kolektiv (1990) pokles koheze pod tuto hodnotu. Vysoká koheze v rodičovské dvojici však má zůstat zachována i v konfliktní reprezentaci, rodiče tak zajišťují stabilitu rodiny (Gehring, Wentzel, Feldman, & Munson, 1990). Zajímalo nás, jaká je koheze jednotlivých dvojic v reprezentacích „rozchodové“ skupiny a skupiny dětí s oběma původními rodiči.

Tabulka 1: Přehled koheze ve dvojicích self-otec, self-matka, otec-matka v různých reprezentacích u dětí žijících s původními rodiči a u dětí z rozvádějících se rodin

situace	dyáda	děti z rodin bez rodičovského konfliktu medián (průměr)	děti v situaci rozchodu rodičů medián (průměr)
typická reprezentace	koheze mezi dítětem a otcem	10,5 (9,4) *	6,5 (6,7) *
	koheze mezi dítětem a matkou	11 (10,5) *	10 (8,5) *
	koheze mezi otcem a matkou	10,5 (9,3) ***	4 (4,4) ***
	koheze mezi dítětem a sourozencem	11 (10,5)	10,5 (9,6)
ideální reprezentace	koheze mezi dítětem a otcem	10,5 (10)	10,5 (9,7)
	koheze mezi dítětem a matkou	10,5 (10,4)	10,5 (10,2)
	koheze mezi otcem a matkou	10,5 (9,9)	11 (9,8)
	koheze mezi dítětem a sourozencem	11 (10,7)	11 (9,9)
konfliktní	koheze mezi dítětem a otcem	8 (6,8)	5,5 (5,7)
	koheze mezi dítětem a matkou	8,5 (8,6)	9 (6,7)

reprezentace	koheze mezi otcem a matkou	8 (7,3)	4 (5,2)
	koheze mezi dítětem a sourozencem	10,75 (8,6)	10,5 (7,5)

* rozdíl mezi skupinami statisticky významný na hladině 0,05 (Mann-Whitney), *** rozdíl mezi skupinami statisticky významný na hladině 0,001 (Mann-Whitney).

Z tabulky 1 vidíme, že největší rozdíly mezi skupinami dětí jsou v tom, jak vnímají typickou situaci ve své rodině. Děti v situaci rozchodu rodičů zobrazují nižší kohezi ve dvojici otec-matka, ale i mezi sebou a oběma rodiči. Ideální reprezentace a konfliktní reprezentace jsou z hlediska dyadické koheze zobrazovány oběma skupinami podobně.

Mezi skupinami jsou značné rozdíly i v tom, jak vnímají celkovou rodinnou kohezi. Vzhledem k nízké obsazenosti kategorie střední rodinná koheze a tomu, že pouze nízká koheze je považována za potenciálně patologickou, jsme sloučili střední a vysokou kohezi do jedné kategorie. Ve skupině dětí bez vážného rodičovského konfliktu se vyskytla pouze jedna typická reprezentace rodiny s nízkou celkovou rodinnou kohezí (z celkových 19), u dětí z rodin, kde probíhá rozchod, se naopak jen ve čtyřech typických reprezentacích (z celkových 15) se vyskytla žádoucí (střední nebo vysoká) úroveň rodinná koheze. Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný ($p=0,0001$, $\chi^2=17$).

U dětí z rodin, kde právě probíhá rozchod rodičů, je velmi výrazný rozdíl mezi typickou (aktuální vnímaný stav) a ideální (chtěný stav) reprezentací v hodnotách koheze pro všechny hodnocené dvojice. Zatímco v ideální reprezentaci hodnoty koheze mezi jednotlivými členy rodiny odpovídají populační normě, typická reprezentace se mnohem více podobá konfliktní reprezentaci, kde je koheze nízká. Naopak, děti z rodin s oběma původními rodiči staví celkově kompaktní, soudržné reprezentace, s největším rozdílem mezi ideální a konfliktní reprezentací.

Členství v rodině

Očekávali jsme, že se v reprezentacích rodiny vyskytnou členové nukleární rodiny, případně další osoby, které bydlí s dítětem v jedné domácnosti. Děti z „rozchodové“ skupiny nejčastěji bydlely v domácnostech, čítajících 3 osoby, děti ze skupiny bez vážného rodičovského konfliktu v domácnostech, čítajících 4 osoby. Zdá se, že děti z jednotlivých skupin přistupují k členství v rodině jinak. Děti, které bydlí s oběma původními rodiči, skutečně zahrnují do reprezentací členy své nukleární rodiny a členství v rodině je stabilní napříč jednotlivými reprezentacemi (ve všech reprezentacích se setkáváme se stejnými postavami). Děti, které procházejí rozchodem rodičů, často staví nejenom osoby nad aktuální společnou domácnost (vyskytuje se tam rodič, který už nesdílí společnou domácnost s dítětem), ale i nad původní společnou domácnost (zahrnuje tam i prarodiče, bratrance a sestřenice, strýce a tety). Počet osob, které děti z rozvádějících se rodin považují za členy rodiny, kolísá mezi jednotlivými reprezentacemi: nejvíce figurek využívají v typické reprezentaci, méně v ideální a v konfliktní reprezentaci, kde se počtem použitých figurek přibližují skupině dětí bez vážného rodičovského konfliktu.

Tabulka 2: Průměrný počet osob v domácnostech a v reprezentacích různých skupin dětí

	počet osob v domácnosti skutečnost medián (průměr)	typická reprezentace počet figurek medián (průměr)	ideální reprezentace počet figurek medián (průměr)	konfliktní reprezentace počet figurek medián (průměr)
bez rodičovského konfliktu	4 (4,1)	4 * (4)	4 (4,5)	4 (3,8)
rozchod rodičů	3 (3,5)	6 * (6,2)	6 (5,6)	4 (4,4)

* rozdíl mezi skupinami statisticky významný na hladině 0,01 (Mann-Whitney U test).

Zdá se, že zatímco děti ze stabilního rodinného zázemí mají také poměrně stabilní hranice mezi rodinou a vnějším světem (patří do ní stejné osoby napříč situacemi), děti z rodin, které procházejí rozchodem rodičů, vnímají tyto hranice jako proměnlivé: členská základna rodiny je závislá na aktuální situaci.

Konflikty

Přímo na konflikt v rodině je zaměřená konfliktní reprezentace, ukázalo se však, že i v typické reprezentaci, kdy dítě staví běžnou situaci v rodině, se objevují konflikty. Zatímco pouze dvě děti (z 19) ze skupiny bez vážného rodičovského konfliktu popsaly typickou situaci v rodině jako konfliktní, pouze tři děti (z 15) z „rozchodové“ skupiny popsaly typickou situaci jako nekonfliktní. Rozdíl mezi skupinami je statisticky významný ($p=0,0001$, $\chi^2=15,9$). Konflikt v typické reprezentaci interpretujeme jako chronický konflikt v rodině. V ideální reprezentaci se konflikt nevyskytl ani jednou v žádné ze skupin. V konfliktní situaci je znázornění konfliktu vyžadováno instrukcí, proto se budeme zabývat podobou konfliktu, znázorněného v konfliktní reprezentaci. Stojí však za pozornost, že dvě děti z „rozchodové“ skupiny odmítly postavit konfliktní reprezentaci, z 13 postavených reprezentací 11 obsahovalo konflikt mezi rodiči. U dětí ze skupiny bez vážného rodičovského konfliktu převažovaly mezigenerační konflikty (10 z 19 reprezentací). Rozdíly mezi skupinami v tom, v jakém subsystému probíhá konflikt, postavený v konfliktní reprezentaci, jsou statisticky významné ($p=0,02$, $\chi^2=11,8$).

Zacházení s konfliktem

Když děti popisovaly to, jak se konfliktní situace řeší, mluvily o těchto cestách: ohleduplnost (nutnost spolupráce více lidí na úspěšném řešení konfliktu, dominantní je znovuoobnovení pohody ve vztazích – „Já se omluvím, Matěj se taky omluví, dohodneme se“), přerušení kontaktu (zúčastnění přeruší mezi sebou kontakt dočasně nebo dlouhodobě, tím se intenzita konfliktu sníží, ale nic se nevyřeší – „Máma položí telefon a už ho nezvedá“), přetrvávání neřešeného konfliktu (chronické a záměrně ignorované konflikty), trest (konflikt se řeší potrestáním viníka), přirozená metabolizace konfliktu („spraví se to samo, pak si normálně hrajeme“). Jako adaptivní způsoby řešení konfliktů můžeme hodnotit řešení, založená na vzájemné ohleduplnosti nebo na přirozené metabolizaci konfliktu (samo se spraví). Efektivním řešením může být za určitých okolností také řešení, při kterém dojde k potrestání viníka (trest), pokud je trest vnímán jako obnovení spravedlnosti. Naopak jako spíše neúčinná se jeví řešení,

založená na přerušení komunikace a případy, kdy je konflikt chronický. V tabulce 3 je přehled způsobů zacházení s konflikty, jak je popisovaly děti. Rozdíly mezi skupinami jsou statisticky významné ($p=0,0001$, $\chi^2=19,6$).

Tabulka 3. Přehled popisovaných způsobů zacházení konfliktů u dětí ze skupiny bez vážného rodičovského konfliktu a z „rozchodové“ skupiny. První hodnota je pozorovaný výskyt jevu, v závorce očekávaný výskyt.

	ohleduplnost	samo se spraví	trest	přerušení kontaktu	neřeší se a přetrvává	nevím
bez rodičovského konfliktu	11 (6,7)	4 (2,2)	1 (1,1)	0 (2,8)	1 (1,7)	1 (2,8)
rozchod rodičů	1 (5,3)	0 (1,8)	1 (0,9)	5 (2,2)	2 (1,3)	4 (2,2)

Zdá se, že děti si jsou dobře vědomy konfliktů v rodině a že jsou schopné popsat způsoby, jak je s konflikty nakládáno. V situaci rozchodu často chybí potenciálně úspěšné způsoby zacházení s konflikty, které by dítě mohlo poznat a používat.

Diskuze

V rodinách, kde dochází k rozchodu rodičů, očekáváme nízkou kohezi mezi rodiči ve srovnání s normou pro rodičovskou dvojici, a to vidíme také v našich výsledcích. Je zajímavé, že kromě nižší koheze ve dvojici dítě-otec (otec byl u dětí z našeho vzorku vždy mimo společnou domácnost v průběhu rozchodu) dochází také ke snížení koheze mezi dítětem a matkou. Za běžných okolností (pokud rodiče bydlí společně) je vztah mezi dítětem a oběma rodiči podobně vřelý (Pike et al., 2006) a blízký (Amato, King, & Thorsen, 2016). Těmto zjištěním odpovídají i naše výsledky ve skupině dětí bez vážného rodičovského konfliktu. Naše výsledky jsou v souladu s výsledky dalších studií, kde došlo k šíření konfliktů z rodičovské dyády do dalších dyád (Cole & Jordan, 1989; Gehring, et al., 1990; Moné & Biringen, 2006). Je zajímavé, že vztah mezi sourozenci v našem vzorku zůstával stabilní i v situaci rozchodu rodičů. V jiných studiích kvalita vztahů mezi sourozenci souvisí s kvalitou vztahů mezi rodiči (Pike, Dunn, & Coldwell, 2006; Reiss, 2005). Naše výsledky podporují model, který předpokládá zhoršení vztahů mezi dítětem a rodičem díky dopadům konfliktu a hostility mezi rodiči na rodičovské chování (Stover et al., 2012; Abidin, Jenkins, & McGaughey, 1992) a jen částečně podporují model spillover jako difúzní šíření vztahových problémů v rodině.

Nezabývali jsme se výskytem případných nových partnerů rodičů. V reprezentacích dětí z „rozchodového“ vzorku se noví partneři rodičů prakticky nevyskytovali (kromě ojedinělých výjimek v konfliktní situaci). Převzali jsme tedy perspektivu dětí a nové vztahy rodičů do analýzy nezahrnovali. Proces vytváření vztahu s nevlastním rodičem (kdy a jestli vůbec bude patřit do rodiny v očích dítěte) si ale zaslouží pozornost v dalším výzkumu.

Překvapivé byly rozdíly v pojetí členství v rodině. Děti ze srovnávací skupiny (dětí bez vážného rodičovského konfliktu) zahrnovaly do svých reprezentací prakticky jen členy nukleární rodiny, zatímco děti z „rozchodové“ skupiny zahrnovaly do svých reprezentací i další lidi (prarodiče,

strýce, tety, bratrance a sestřenice). Hranice rodiny u dětí ze skupiny bez velkých konfliktů mezi rodiči byly stabilní, všechny postavy se vyskytovaly jak v typické, tak v ideální a konfliktní reprezentaci. U dětí z „rozchodové“ skupiny však byly hranice rodiny proměnlivé, v typické reprezentaci zahrnovaly do rodiny více členů širší rodiny, ale v dalších reprezentacích se tyto členové „navíc“ už tolik neobjevovali nebo se objevovali další lidé. Zdá se, že rozchod rodičů vyvolává u dětí nejistotu v tom, kdo všechno vlastně patří do rodiny. Je možné, že děti v situaci rozchodu hledají oporu v dalších vztazích v rámci širší rodiny. Výsledky můžeme interpretovat také jako nahrazování kvality vztahů kvantitou: v období, kdy vztahy s rodiči nejsou dostatečně blízké a bezpečné, dítě hledá blízkost v jiných vztazích. Naše výsledky mohou ovšem odrážet skutečnost, že v době rozchodu rodičů se prarodiče a další příbuzní skutečně více angažují v životě rodiny, pomáhají překonat obtížné období. Odpovídá to výsledkům studie Lussiera a kolektivu (2002), děti se skutečně nejčastěji stýkaly s prarodiči v období, kdy byli rodiče rozvedení, ale matka se ještě znovu neprovdala.

U dětí z „rozchodové“ skupiny se běžně vyskytovaly konflikty v typické reprezentaci rodiny, konflikt děti vnímají jako chronický stav, ve kterém žijí (u dětí ze stabilnějšího rodinného prostředí se konflikty v typické reprezentaci rodiny prakticky nevyskytovaly). Je zajímavé, že konflikt v rodině a jeho další vývoj dokázaly popsat i předškolní děti. V našem vzorku je velký rozdíl mezi skupinou dětí v situaci rozchodu rodičů a srovnávací skupinou v tom, jak vnímají konflikty a jak popisují jejich vyústění: zatímco děti ze skupiny bez vážných konfliktů mezi rodiči často popisují vzájemné porozumění a ohled na potřeby ostatních, případně přirozenou metabolizaci konfliktu, děti z „rozchodové“ skupiny častěji popisují přerušení komunikace v reakci na konflikt nebo chronickou neřešenost konfliktu. Toto zjištění považujeme za podstatné, protože nikoliv absence konfliktu mezi rodiči, ale jeho efektivní řešení (při zachování celkové harmonie v rodině) může podpořit důvěru dítěte v to, že rodina pro něj je zdrojem jistoty (Forman & Davies, 2005; López-Larrosa, Mendiri-Ruiz-de-Alda, & Souto, 2016; Mack, Peck, & Leiber, 2015; Median a kol., 2016). Také Cicognaniová a Zaniiová (2010) si všimly, že konflikty ve „zdravých“ rodinách častěji končí zvýšením intimity než frustrací zúčastněných. Děti z „rozchodové“ skupiny očekávaly spíše eskalaci konfliktu než uvolnění napětí po jeho vyřešení.

Je otázkou, jak velká je sdílená část reality rodinného života, když každý člen má s rodinou trochu odlišnou zkušenost a jinak rozumí procesům, které v ní probíhají. V této studii jsme nehledali sdílenou část reality, ale pouze dětský úhel pohledu na rodinu. Informace, získané o rodině od jednotlivce, vypovídají jak o rodině, tak o jednotlivci, který rodinu popisuje. Ukázalo se, že i poměrně malé děti dokázaly popsat situaci ve své rodině. Pokud chceme porozumět potížím dítěte, je důležité ptát se právě dětí na to, jak vnímají dění ve své rodině. FAST je metoda, která nezabírá mnoho času, ale poskytuje strukturu pro vyprávění, a tak dovoluje verbalizovat zkušenost se vztahy v rodině i dětem, které by jinak dění v rodině nepopsaly.

Velkou slabinou naší studie je velmi malý vzorek. Nezabýváme se pohlavím ani věkem dětí. Toto zjednodušení se nám jeví jako přijatelné vzhledem ke kvalitativnímu zaměření studie a také proto, že zkoumané fenomény (tak, jak jsme je operacionalizovali) nejsou v jednoznačném vztahu s pohlavím dětí (Gehring et al., 1990; Wentzel & Feldman, 1996; Grych, Wachsmuth-Schlaefel, & Klockow, 2002) ani s jejich věkem (Jaggers et al., 2015; Sze, Lin, Hsieh, & Chen,

2013). Dalším limitem našeho výzkumu je skutečnost, že jsme se zaměřili na rozdíly v uspořádání rodiny a nereflktujeme vývojové hledisko. Vzhledem k velikosti vzorku používáme převážně deskriptivní statistiku.

Závěr

Děti z „rozchodové“ skupiny popisovaly nižší kohezi nejenom ve vztahu mezi rodiči, ale i mezi sebou a oběma rodiči. Mezi členy rodiny zahrnovaly osoby ze širší rodiny, ale jejich členství v rodině nebylo trvalé – v jiných situacích je dítě mezi členy rodiny nemuselo zahrnout. Děti z „rozchodové“ skupiny popisují konflikty s horším výsledkem a nepopisují účinné strategie řešení konfliktů.

Literatura

- Abidin, R. R., Jenkins, C. L., & McGaughey, M. C. (1992). The relationship of early family variables to children's subsequent behavioral adjustment. *Journal of Clinical Child Psychology*, 21(1), 60–69. https://doi.org/10.1207/s15374424jccp2101_9
- Amato, P. R., & Cheadle, J. E. (2008). Parental divorce, marital conflict and children's behavior problems: A comparison of adopted and biological children. *Social Forces*, 86(3), 1139–1161. <https://doi.org/10.1353/sof.0.0025>
- Amato, P. R., King, V., & Thorsen, M. L. (2016). Parent–child relationships in stepfather families and adolescent adjustment: A latent class analysis. *Journal of Marriage and Family*, 78(2), 482–497. <https://doi.org/10.1111/jomf.12267>
- Baxter, J., Weston, R., & Qu, L. (2011). Family structure, co-parental relationship quality, post-separation paternal involvement and children's emotional wellbeing. *Journal of Family Studies*, 17(2), 86–109. <https://doi.org/10.5172/jfs.2011.17.2.86>
- Beelmann, W., & Schmidt-Denter, U. (2009). Mother-child interaction following marital separation. *European Psychologist*, 14(4), 307–319. <https://doi.org/10.1027/1016-9040.14.4.307>
- Cavendish, W., Montague, M., Enders, C., & Dietz, S. (2014). Mothers' and adolescents' perceptions of family environment and adolescent social-emotional functioning. *Journal of Child and Family Studies*, 23(1), 52–66. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9685-y>
- Cicognani, E., & Zani, B. (2010). Conflict styles and outcomes in families with adolescent children. *Social Development*, 19(2), 427–436. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9507.2009.00545.x>
- Cole, D. A., & Jordan, A. E. (1989). Assessment of cohesion and adaptability in component family dyads: A question of convergent and discriminant validity. *Journal of Counseling Psychology*, 36(4), 456–463. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.36.4.456>
- Cyril, S., Halliday, J., Green, J., & Renzaho, A. M. N. (2016). Relationship between body mass index and family functioning, family communication, family type and parenting style among African migrant parents and children in Victoria, Australia: a parent-child dyad study. *BMC Public Health*, 16. <https://doi.org/10.1186/s12889-016-3394-1>
- Dreman, S., & Shemi, R. (2004). Perception of family structure, state-anger, and parent-child communication and adjustment of children of divorced parents. *Journal of Divorce & Remarriage*, 41(1/2), 47–68. https://doi.org/10.1300/J087v41n01_04

- Feldman, S. S., Wentzel, K. R., & Gehring, T. M. (1989). A comparison of the views of mothers, fathers, and pre-adolescents about family cohesion and power. *Journal of Family Psychology*, 3(1), 39-60. <https://doi.org/10.1037/h0080523>
- Forman, E., & Davies, P. (2005). Assessing children's appraisals of security in the family system: The development of the Security in the Family System (SIFS) scales. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 46, 900-916. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2004.00385.x>
- Franck, K. L., & Buehler, C. (2007). A family process model of marital hostility, parental depressive affect, and early adolescent problem behavior: The roles of triangulation and parental warmth. *Journal of Family Psychology*, 21(4), 614-625. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.21.4.614>
- Gehring, T. M., Marti, D., & Sidler, A. (1994). Family system test (FAST): Are parents' and children's family constructs either different or similar, or both? *Child Psychiatry and Human Development*, 25(2), 125-138. <https://doi.org/10.1007/BF02253291>
- Gehring, T. M., Wentzel, K. R., Feldman, S. S., & Munson, J. (1990). Conflict in families of adolescents: The impact on cohesion and power structures. *Journal of Family Psychology*, 3(3), 290-309. <https://doi.org/10.1037/h0080541>
- Grych, J. H., Wachsmuth-Schlaefler, T., & Klockow, L. L. (2002). Interparental aggression and young children's representations of family relationships. *Journal of Family Psychology*, 16(3), 259-272. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.16.3.259>
- Harold, G. T., Leve, L. D., Elam, K. K., Thapar, A., Neiderhiser, J. M., Natsuaki, M. N., ... Reiss, D. (2013). The nature of nurture: disentangling passive genotype-environment correlation from family relationship influences on children's externalizing problems. *Journal of Family Psychology: JFP: Journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association (Division 43)*, 27(1), 12-21. <https://doi.org/10.1037/a0031190>
- Horská, E., & Lacinová, L. (2015). Postoje k rozvodu a mladých dospělých: souvislost s rodičovským konfliktem, kooperací a vztahem k otci. *Československá psychologie*, 59(2), 105-114.
- Jagers, W. J., Church II, W., Tomek, S., Hooper, L. Bolland, K., & Bolland, J. (2015). Adolescent Development as a Determinant of Family Cohesion: A Longitudinal Analysis of Adolescents in the Mobile Youth Survey. *Journal of Child and Family Studies*, 24, 1625-1637. <https://doi.org/10.1007/s10826-014-9966-8>
- Jennings, M., & Howe, N. (2001). Siblings' perceptions of their parents' divorce. *Journal of Divorce*, 35(1/2), 91-106. http://dx.doi.org/10.1300/J087v35n01_05
- Kerig, P. K. (2005). Revisiting the construct of boundary dissolution: A multidimensional perspective. *Journal of Emotional Abuse*, 5(2-3), 5-42. http://dx.doi.org/10.1300/J135v05n02_02
- López-Larrosa, S., Mendiri-Ruiz-de-Alda, P., & Souto, V. S. (2016). Validación de la escala Seguridad en el Sistema Familiar (SIFS) en dos muestras españolas de adolescentes y jóvenes residentes con su familia e institucionalizados. *Universitas Psychologica*, 15(2), 361-370. <http://dx.doi.org/10.11144/Javeriana.upsy15-2.vessf>
- Lussier, G., Deater-Deckard, K., Dunn, J., & Davies, L. (2002). Support across two generations: Children's closeness to grandparents following parental divorce and remarriage. *Journal of Family Psychology*, 16(3), 363-376. <http://dx.doi.org/10.1037/0893-3200.16.3.363>
- Mack, K. Y., Peck, J. H., & Leiber, M. J. (2015). The effects of family structure and family processes on externalizing and internalizing behaviors of male and female youth: a longitudinal examination. *Deviant Behavior*, 36(9), 740-764. <https://doi.org/10.1080/01639625.2014.977117>

- Mashek, D. J., & Sherman, M. D. (2004). Desiring less closeness with intimate others. In D. J. Mashek & A. P. Aron (Eds.), *Handbook of closeness and intimacy* (pp. 343-356). Mahwah, NJ, US: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Miller, A. B. K. (2010). Young adult daughters' accounts of relationships with nonresidential fathers: Relational damage, repair, and maintenance. *Journal of Divorce & Remarriage*, 51(5), 293–309. <https://doi.org/10.1080/10502551003651985>
- Minuchin, S., Auerswald, E., King, C. H., & Rabinowitz, C. (1964). The study and treatment of families that produce multiple acting-out boys. *American Journal of Orthopsychiatry*, 34(1), 125-133. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1939-0025.1964.tb02200.x>
- Moné, J. G., & Biringen, Z. (2006). Perceived parent-child alienation: Empirical assessment of parent-child relationships within divorced and intact families. *Journal of Divorce & Remarriage*, 45(3-4), 131-156. http://dx.doi.org/10.1300/J087v45n03_07
- Morley-Williams, L., & Cowie, H. (2001). Investigation of family schemata of preschool children: Metodological and conceptual considerations. In T. Gehring, M. Debry, & P. Smith, (eds.), *The family system test: theory and application*. (pp. 71-91). Philadelphia: Taylor & Francis.
- Median a kol. (2016). *Stav české rodiny, co ji chrání a co ji ohrožuje: Závěrečná zpráva z výzkumu*. Dostupné z: <https://www.nadacesirius.cz/soubory/zaverecne-zpravy/Zaverecna-zprava-z-vyzkumu-primarni-prevence-ohrozeni-rodiny.pdf>
- Pike, A., Dunn, J., & Coldwell, J. (2006). *Family relationships in middle childhood*. London: National Children's Bureau.
- Reiss, D. (2005). The interplay between genotypes and family relationships: Reframing concepts of development and prevention. *Current Directions in Psychological Science*, 14(3), 139-143. <http://dx.doi.org/10.1111/j.0963-7214.2005.00352.x>
- Samuelsson, M., Thernlund, G., & Ringstrom, J. (1996). Using the five field map to describe the social network of children: a methodological study. *International Journal of Behavioral Development*, 19(2), 327-346. <https://doi.org/10.1177/016502549601900206>
- Sarrazin, J., & Cyr, F. (2007). Parental conflicts and their damaging effects on children. *Journal of Divorce & Remarriage*, 47(1-2), 77-93. https://doi.org/10.1300/J087v47n01_05
- Schermerhorn, A. C., D'Onofrio, B. M., Turkheimer, E., Ganiban, J. M., Spotts, E. L., Lichtenstein, P., ... Neiderhiser, J. M. (2011). A genetically informed study of associations between family functioning and child psychosocial adjustment. *Developmental Psychology*, 47(3), 707-725. <https://doi.org/10.1037/a0021362>
- Sobotková, I. (2005). *Test rodinného systému FAST: Příručka*. Praha: Testcentrum.
- Stover, C. S., Connell, C. M., Leve, L. D., Neiderhiser, J. M., Shaw, D. S., Scaramella, L. V., ... Reiss, D. (2012). Fathering and mothering in the family system: linking marital hostility and aggression in adopted toddlers. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines*, 53(4), 401–409. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2011.02510.x>
- Sze, T.-M., Lin, S.-H., Hsieh, P. J., & Chen, I.-J. (2013). Sex differences in the development of perceived family cohesion and depressive symptoms in Taiwanese adolescents. *Psychological Reports*, 113(1), 54-72. <http://dx.doi.org/10.2466/10.02.PR0.113x18z2>
- Trampotová, O., & Lacinová, L. (2015). Vtahování dětí do konfliktu mezi rodiči: porovnání a kritické zhodnocení současných koncepcí. *Československá psychologie*, 59(1), 57-70.
- Uholyeva, X., & Hoskovcová, S. (2014). Předivo vztahů po rozvodu. *E-psychologie*, 8(3), 44-53. <https://doi.org/10.29364/epsy.211>

- Wentzel, K. R., & Feldman, S. S. (1996). Relations of cohesion and power in family dyads to social and emotional adjustment during early adolescence. *Journal of Research on Adolescence*, 6(2), 225-244.
- Whiteside, M. F., & Becker, B. J. (2000). Parental factors and the young child's postdivorce adjustment: A meta-analysis with implications for parenting arrangements. *Journal of Family Psychology*, 14(1), 5-26. <http://dx.doi.org/10.1037/0893-3200.14.1.5>

O autorce

Mgr. Xenie Uholyeva, Ph.D. je absolventkou psychologie na FFUK, kde získala také doktorát. Pracuje jako psychologka v psychologické ambulanci Budějovická v Praze a v České společnosti AIDS pomoc.

Kontaktní údaje:

Adresa: Železná 146/6, Brandýs n. L. - St. Boleslav, 250 02

E-mail: uholyeva@centrum.cz

Uholyeva, X. (2019). Rodina v situaci rozchodu rodičů z pohledu dítěte. *E-psychologie*, 13(1), 18-31. <https://doi.org/10.29364/epsy.336>